ФАКТИ В СПРАВІ МІСТЕРА ВОЛДЕМАРА

Я не збираюся, звісно, вважати це за якусь дивницю, що надзвичайний випадок із містером Волдемаром викликав різні розмови. Чудом хіба могло б статись інакше — надто в даних обставинах. Наслідком бажання всіх причетних сторін приховати справу від публічности, — принаймні, хоч на теперішній час або ж поки ми матимем дальшу нагоду для дослідів — наслідком наших зусилів цього досягти у громадянстві прокладало собі шлях довільне чи то перебільшене трактування, стаючи джерелом багатьом прикро-фальшивим уявам; і зовсім природним чином ширило в людності недовір'я.

Тепер це є річ доконечна, щоб я подав факти — скільки я розумію їх сам. Ось вони, у стислому викладі:

Протягом останніх трьох років моя увага не раз зверталася на месмеричні проблеми; десь тому дев'ять місяців мені спало на мисль, що в ряді зроблених досі експериментів була вельми значна і ніяк не зрозуміла прогалина: жодного разу не месмеризовано ще нікого in articulo mortis.* Лишалося з'ясувати, по-перше, чи існує у пацієнта в такому стані якась чутливість до магнетичного впливу; по-друге, коли б вона існувала, послаблюється вона чи посилюється даним станом; по-третє, в якій мірі, чи то, інак кажучи, на як довгий час можна стримати цим процесом владний наступ смерти. Були в мене ще инші точки до вияснення, але ці найбільше збуджували мою цікавість, — а надто остання, в звязку із надзвичайно важливим характером її вислідів.

Шукавши довкола себе за якимось об'єктом, що на ньому я міг би дослідити ці питання, я натрапив на думку про мого друга, містера Ернеста Волдемара, добре відомого складача "Bibliotheca Forensica" та автора (під псевдонімом "Іссахар Маркс") польських перекладів "Валленштайна" та "Ґарґантюа". Містер Вольдемар жив від року 1839 найбільше в Гарлемі, штат Нью-Йорк. Особливо одмітний він єсть (а чи

був) надзвичайною худорлявістю своєї особи — ногами це викапаний Джон Рандолф — та ще сивизною своїх бакенбардів, в одміну від чорного волосся на голові — всі думали через це, що він носить парик.

Темперамент він мав, безперечно, нервовий, і це робило з нього добрий об'єкт для месмеричних експериментів. При двох чи трьох нагодах я надихнув йому сон без особливих труднощів, але мусив розчаруватися в інших наслідках, що їх я уважав наперед за природні для його своєрідної конституції. Його воля ніколи не підлягала моєму контролеві цілковито до краю, і що до clairvoyance* я не міг досягти з ним нічого певного. Я завжди приписував ці свої невдачі лихому станові його здоров'я. Кільки місяців перед нашим знайомством його лікарі констатували в нього укоренілі сухоти. І він мав, справді, звичай говорити про свою скору кончину спокійно, як про річ неминучу, не варту жалів.

Коли ідеї, що про них я тут згадував, уперше мені явились, це була, звичайно, дуже природна річ, що я мав подумати про містера Волдемара. Я надто добре знав його тривку філософію, щоб сподіватися від нього якогось вагання; а родичів, які б могли уступитися, в Америці він не мав. Я одверто розповів йому справу — і, на диво мені, він ніби живо нею зацікавився. Я кажу, на диво, бо хоч він завсіди і довіряв себе зовсім вільно моїм експериментам, а проте ще ніколи не подавав мені ознак співчуття до того, що я робив. Його недуга була такого роду, що дозволяла точно обчислити час, коли вона мала завершитися смертю; і врешті ми поєднались на тому, що він має послати по мене приблизно за двадцять чотири години до того часу, який лікарі об'являть часом його кончини.

Минуло оце трохи більше, як сім місяців, відколи я дістав од самого містера Волдемара такого змісту записку:

"Мій дорогий П.

Ви можете зовсім добре явитися зараз. Д. та Ф. згодились на тім, що я не зможу прожити далі, як до завтрого півночі; і я думаю, вони визначили час дуже близько.

Волдемар"

Я дістав цю записку півгодини по тому, як її написано, і через п'ятнадцять хвилин був у покої хворого. Я не бачив його перед тим десять день і жахнувся на страшну зміну, що її цей короткий час у нім довершив. Обличчя йому взялося олив'яним кольором; очі зовсім утратили блиск і виснаження було таке сильне, що шкіра на вилицях трісла. Пульс був ледве помітний. Він зберіг, однак, надзвичайним чином і розумову, і, до певної міри, фізичну силу. Він говорив розбірно — приймав деякі паліятивні ліки без сторонньої помочи — і, коли я зайшов до покою, занятий був тим, що заносив якісь замітки до пам'ятної книжки. Його піддержувано на ліжку подушками. Лікарі Д. та Ф. були присутні в кімнаті.

Стиснувши Волдемарові руку, я одвів цих джентлменів на бік і дістав од них докладне звідомлення про стан пацієнта. Ліва легеня була вже протягом вісімнадцятьох місяців в напівзакостенілому чи хрящовому стані і, звичайно, вже не годилася для життьових потреб. Права, в горішньому відділі так саме частково чи й цілковито закостеніла, а нижня частина являла собою суцільну масу гноїстих туберкул. Було й кільки великих каверн, а в одній точці зайшло постійне прирощення до ребер. Ці явища в правій легені належали поглядно до недавнього часу. Костеніння ішло незвично хутко: місяць тому не було його ще й знаку, а прирощення спостережено доперва в останні три дні. Незалежно від сухот лікарі мали здогад про аневризм аорти; але в цій точці симптоми закостеніння заважали зробити точну діягнозу. Думка обох лікарів була така, що містер Волдемар мав померти назавтра опівночі (в неділю). Зараз була субота, сьома година увечері.

Полишаючи ліжко хворого для розмови зі мною, лікарі Д. та Ф. остаточно з ним попрощалися. Вони не намірялися повернути; але, на моє прохання, згодилися завітати до пацієнта взавтра, о десятій увечері.

Коли вони пішли, я одверто поговорив з містером Волдемаром про його близьку кончину і зокрема про задуманий експеримент. Він заявив себе до нього і тепер цілком доброзичливо; навіть непокоївся тим, щоб його таки зроблено, і спонукав мене приступати зразу. При цьому були присутні чоловік та жінка — доглядачі коло хворого; але для справи такого роду, не мавши надійніших свідків на випадок якої несподіванки, а не почував себе досить вільно. Тому я відклав свою спробу на завтра, на восьму увечері, коли прихід студента-медика, що з ним я був дещо знайомий (містер Теодор Л-л), мав увільнити мене від цієї трудности. Мій план був спершу такий, щоб ждати лікарів, але я був змушений діяти, по-перше, через рішучі заяви містера Волдемара, а, по-друге, через свою певність, що не слід марнувати й хвилини, бо він, очевидно, хутко згасав.

Містер Л-л був такий ласкавий, що згодився на моє побажання робити замітки про все, що лиш має статись; це з його записок я й беру здебільшого те, що маю тут розповісти — або в стислому викладі, або виписане verbatim.*

Була десь за п'ять хвилин восьма, коли я, взявши пацієнтову руку, просив його засвідчити містерові Л-л так виразно, як тільки змога, що він (містер Волдемар) має певне бажання, щоб я зробив над ним, у його теперішньому стані, спробу месмеризації.

Він одмовив тихо, але зовсім розбірно: "Так, я цього хочу", — додавши зразу по тому: "Боюсь, ви задовго гаялися".

Поки він це казав, я розпочав над ним паси, що їх був засвідчив уже, як найбільше для нього впливові. Перший боковий порух моєї руки через його чоло, очевидно, вплинув на нього; а проте, дарма, що я докладав усіх своїх сил, ніякого дальшого видимого ефекту досягти мені не

вдалося, аж до кількох хвилин по десятій, коли, згідно з умовою, явилися лікарі Д. та Ф. Я пояснив їм в небагатьох словах свій намір, а як вони не подали жодних заперечень, кажучи, що хворий уже конає, я без вагання повів свої операції далі, змінивши, однак, бокові паси на низхідні та скерувавши свій зір цілковито на праве око хворого.

В цей час пульсу у нього не чути було, а дихання було трудне й хрипке, з інтервалами у півхвилини.

Це становище лишалося загалом без зміни протягом чверть години. Потім того, одначе, природний, але дуже глибокий віддих злетів із грудей смертельника, і трудне дихання враз перестало, тоб-то сказать, його трудність не стала вже явна; інтервали не зменшились. Конечності пацієнтові стали холодні, як лід. П'ять хвилин до одинадцятої я спостеріг безперечні ознаки месмеричного впливу. Безживно-склисте обертання ока змінилося на той вираз трудного зоріння в середину, що його можна бачити тільки при месмеричному сні і ніяк неможливо не розпізнати. Кількома хуткими бічними пасами я змусив повіки хворого затремтіти, як буває при засипанні, і ще кількома — заплющитись зовсім. Але я не вдовольнився цим, а повів маніпуляції далі, зусильне, із найповнішим застосуванням волі, аж поки досяг цілковитого заціпініння членів заснулого, примістивши їх наперед у зручне видимо становище. Ноги лежали на всю довжину; подібно і руки, уложені на постелі в помірнім од стегон віддаленні. Голова була злегка піднесена.

Коли я все це закінчив, була саме північ, і я запросив присутніх джентлменів оглянути стан містера Волдемара. Після деяких спроб вони признали його в надзвичайно досконалому стані месмеричного трансу. Цікавість обох лікарів була сильно подражнена. Доктор Д. одразу рішив лишитися з пацієнтом на цілу ніч, а доктор Ф. покинув нас із обіцянкою повернутися на розсвіті.

Містер Л-л та доглядачі залишились.

Ми ніяк не займали містера Волдемара аж до третьої ранку, коли я наблизивсь до нього і знайшов його в тім самісінькім стані, як при відході доктора Ф.; тоб-то він лежав у тім самім становищі, пульсу було нечутно, дихання слабе (майже неслідне, хіба що приставивши дзеркало до губів), очі натурально заплющені, всі члени цупкі й холодні, як з мармуру. Одначе, усе це ніяк ще не мало вигляду смерти.

Приступивши до містера Волдемара, я зробив певного роду напівзусилля так вплинути на його праву руку, щоб вона ішла за моєю (я водив нею злегка взад і вперед понад ним). У подібних спробах із цим пацієнтом я ніколи досі не мав цілковитого успіху і, звичайна річ, мало надіявсь на нього тепер; коли ж, на диво, його рука дуже слухняно, хоч і слабо взяла рухатися за кожним напрямком, який тільки я визначав своєю. Я зважився спробувати кільки слів розмови.

— Містер Волдемар, — запитав я, — ви спите?

Він не відказував, але я спостеріг тремтіння довкола губів, і це мене змусило повторити питання знову і знову. При цім третім запиті вся його постать схвилювалася легким трепетом: повіки розплющились, так що появили білу смужку білка, губи помалу рухнулись, і споміж них ледве чутним шептанням знялися слова:

— Так, — зараз сплю. Не будіть мене! — дайте так померти!

Я помацав тіло; воно було все заклякле, як і раніш. Права рука і тепер підкорялася вказівкам моєї руки. Я запитався месмерика знову:

— Вам і зараз болить у грудях, містер Волдемар?

Відповідь тепер прийшла зразу, але ще менш дочутна, ніж уперше:

— Не болить — я помираю.

Я розважив, що тепер не годиться його непокоїти, і нічого далі не казано, ані роблено аж до приходу доктора Ф.; він з'явивсь незадовго перед світом і висловив надзвичайний подив, знайшовши пацієнта і досі живим. Спробувавши пульс та приложивши дзеркало до губів, він запросив мене поговорити із месмериком ще раз. Я так зробив, запитавши:

— Містер Волдемар. Ви досі спите?

Як і раніш, минуло кільки хвилин, поки ми одержали відповідь; і протягом цього часу смертельник, здавалося, збирався на силу заговорити. На мій четвертий запит він мовив дуже потиху, майже нечутно: — так, іще сплю — помираю.

Думка, а радше бажання лікарів були зразу такі, щоб не займати містера Волдемара у його теперішнім, видимо спокійнім стані, аж поки настане смерть; а це мало взяти, на загальний наш погляд, всього кільки хвилин. Я рішив, одначе, заговорити до нього ще раз, повторивши тільки моє попереднє питання.

Тимчасом, як я говорив, на обличчі месмерика зайшла прикра зміна. Очі поволі розкрилися, зіниці закотилися вгору, так що зовсім зникли, шкіра взялась трупним кольором (колір скоріше пергаменту, ніж білого паперу) і округлі сухотні плями, які перед тим різко виставали в середині кожної щоки, одразу згасли. Я вживаю саме цього вислову, бо раптовість зникнення нагадала мені не що інше, тільки як свічка згасає під подувом. Верхню губу у цей самий час повело від зубів, що їх вона досі покривала, нижня щелепа враз із шумом одпала, появивши широко розкритий зів і набряклий чорний язик. Гадаю, що серед присутніх не було людини, не звиклої до страхів смертельного ложа; але так понад усяку уяву огидний був у цю хвилю містера Волдемара вигляд, що всі враз подалися од ліжка.

Я почуваю тепер, що дійшов такої точки оповідання, яка кожного читача має вразити до цілковитого зневір'я. Моє діло, в кожному разі, іти собі просто далі.

Ми не мали вже далі найменшого знаку, щоб містер Волдемар був живий; і, признавши смерть, ми були доручили його турботам доглядачів, коли тут в язиці йому появилася сильна вібрація. Це тривало, може, хвилину. Потім того з розтягнених і нерухомих щелепів виник голос — такий, що безумством було б намагання його описати. Існують, що-правда, два чи три епітети, котрі можна тут приложити хоча б частково; я можу, приміром, сказати, що гук був шорсткий, і глухий, і розбитий; але огидну цілість його описати годі — з тої просто причини, що подібні звуки ніколи ще на цім світі не разили людського вуха. Та були в них дві прикмети, що їх я вважав тоді і вважаю тепер за яскраву характеристику тії інтонації — прикмети, досить спроможні передати певну ідею неземної окремішности того голосу. По-перше, голос, здавалося, досягав нашого слуху — принаймні, мого — з далекої відстани або ж із якої глибокої порожнечі десь у землі. По-друге, він сприймавсь мені так (боюся, правда, що не можна буде як слід з'ясувати це), як желатинова або клеювата маса сприймається чуттям дотику.

Я казав тут і за "звук", і за "голос". Річ у тім, що цей звук мав виразний, навіть на диво, моторошно виразний поділ на склади. Містер Волдемар говорив, — очевидно, у відповідь на питання, яке я подав йому кільки хвилин тому. Я спитався його, нагадаю, чи й досі він спить. Він одмовляв:

— Так; — ні; я спав — а тепер — тепер — я мертвий.

Ніхто з присутніх навіть не силувавсь заперечити, ані пробував затамувати в собі невимовний трепетний жах, що його ці кількоро слів, цим способом вимовлені, так здольні були надихнути. Містер Л-л (студент) зомлів. Доглядачі зразу покинули геть кімнату, і їх уже ніяк було повернути. Мої власні вражіння я й не спитуюсь з'ясувати читачеві. Десь коло години ми мовчки — не мовивши ані слова — силкувались

очутити містера Л-л. Коли він прийшов до пам'яти, ми взялися знов досліджувати стан містера Волдемара.

Він оставався в усьому такий, як в-останнє описано, за винятком того, що дзеркало вже не давало ознак дихання. Спроба пустити кров із руки не вдавалася. Мушу сказати також, що рука не підлягала уже моїй волі. Я даремне спитувавсь повести її за напрямком моєї руки. Єдина направду реальна вказівка месмеричного впливу виявлялась тепер у вібрації язика, скоро я удававсь до містера Волдемара з питанням. Здавалось, що він намагається відповісти, але не має вже достатньої сили воління. До питань, подаваних кимось іншим, не мною, він, здавалося, був ніяк нечутливий — дарма що я пробував поставити кожного члена нашого товариства в месмеричний rapport* із ним. Я вважаю, що подав тепер усе потрібне для розуміння месмеричного стану містера Волдемара під цей час. Далі ми приставили інших доглядачів, і в десятій я полишив цей дім, разом із обома лікарями та містером Л-л.

По полудні ми навідались знову, щоб побачити пацієнта. Його стан лишався достоту той самий. Ми мали тепер деяку суперечку за те, чи годиться й можливо збудити його, але ж легко погодились на тім, що нічого доброго цим не дійдемо. Було очевидно, що за даного стану смерть (або те, що звичайно зветься смертю) була спинена месмеричною чинністю. Усім нам видавалось ясним, що збудити містера Волдемара, це значило б тільки запевнити його моментальний, або ж, принайменше, скорий розклад.

Відтоді і аж до кінця останнього тижня — сім яких місяців — ми щоденно одвідували Волдемара, часом у товаристві медиків та інших знайомих. Через цілий цей час містер Волдемар лишався достоту таким, як описано. Догляд за ним був постійний.

Це було в п'ятницю, що ми остаточно рішили зробити експеримент — спробувати збудити його; і це (може бути) він, нещасний результат цієї останньої спроби, привів до постання таких нескінченних балочок у

приватних колах — до такого буяння того, що я можу вважати тільки за легковажність бездумної маси.

Для того, щоб вивести містера Волдемара із месмеричного трансу, я вжив звичайних пасів. Деякий час вони не справляли впливу. Перша вказівка на збудження виявилась частковим опущенням райдужної оболони в оці. Спостережено, як особливо знаменну річ, що це обниження зіниці супроводилося густим випливом жовтавого гною (з-під повік) із їдючим і надзвичайно огидним запахом.

В цей час мені сказано, щоб я спробував сплинути на пацієнтову руку, та як робив давніш. Я спробував — і успіху не досяг. Доктор Ф. тоді висловив побажання, щоб я дав питання. Я зробив це такими словами:

— Містер Волдемар, чи можете ви нам пояснити, що Ви тепер почуваєте чи бажаєте?

Тут настало раптове повернення сухотних кругів на щоках: язик затрепетав, чи, радше, сильно заворочавсь у роті (хоча щелепи й губи лишились нерухомі, як і раніш), і врешті прорвався наяв той самий огидний голос, що його я уже описав:

— Бога ради! — швидше! — швидше! — усипіть мене — або ж, швидше! — збудіть! — швидше! — кажу вам, я мертвий!

Я зовсім знемігся і зразу не знав, що робити. Я намірився перше відновити транс, але, абсолютно не мавши волі, зрікся цієї думки і рішуче взявся будити його. В цій спробі я скоро побачив, що матиму успіх, або, принаймні, мені здалося, що успіх мій буде повний; і я певен того, що всі у кімнаті готові були побачити пацієнта збудженим.

Але що справді сталося, до цього жодна людська істота не могла бути готова.

Поки я спішно робив месмеричні паси, поміж викриками "мертвий! мертвий!", що буквально зривалися з язика, не з губів цього страдника, усе його тіло ураз, за єдину хвилю чи й менше, осілось — розсипалось — цілковито взялося прахом під моїми руками. На ліжкові перед усім товариством лежала майже текуча маса відворотної — гидкої гнилизни.